

Néhány gondolat a nyelvrokonságról*

„Was Sprachverwandschaft bedeutet, ist kaum irgendwo deutlich auseinandergesetzt worden, und zwar nicht ohne Schaden der besondern Zwecke. Wir werden nicht an die Dinge herangeführt, sondern mitten sie hineingestellt. Allerdings trägt der Ausdruck den Anschein der Selbstverständigkeit, damit aber zugleich die Gefahr des Missverständnisses...” SCHUCHARDT, *Brevier* 1922, 167—168.

„If as scientists, we take public evidence as a criterion, it is remarkable how much genetic classification has gone without it” HYMES, *Anthropological Linguistics* I:2, 52.

Valóban nincs a nyelvrokonságnak általános elmélete, noha ennek igénye már SCHLEICHERNÉL¹ felvetődik legalábbis abban a formában, hogy az indo-európai minta minden nyelvcsaládra alkalmazható. Hangsúlyozza az általános elmélet szükségességét SCHUCHARDT,² MEILLET,³ TROMBETTI⁴ s újabban

* Az itt következő cikk az altaji nyelvek rokonságáról készülő monográfiám elméleti részének egyik fejezete. Ebben a formában elhangzott a JATE Nyelvészeti Munkaközösségének 1969. április 25-i ülésén.

¹ Lásd különösen *Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft*, 1863.

² SCHUCHARDT hatalmas munkásságából (közel 850 címet tartalmazó bibliográfiáját I. Schuchardt *Brevier*, 10—42 és 352) bőven idézhetnénk. Már 1870-ben írt, de csak 1900-ban megjelent habilitációs disszertációjában a román nyelvek osztályozásáról szólva általános igénnyel fogalmazza meg elméleti tételeit. A nyelvrokonság elméleti kérdéseit fejtegeti többek között a következő művekben: *Ueber die Lautgesetze. Gegen die Junggrammatiker*, 1885; (ebben a nyelvrokonsággal kapcsolatban különösen a nyelvkeveredés jelentőségét hangsúlyozza); *Der Individualismus in der Sprachforschung* (Sitzungsberichte der AdW in Wien, Phil.-Hist. Kl. 204, (1925) 2 Abh. 3—211); a nyelvrokonság elméletének helyét keresi a kor filozófiai áramlatai között kutatva. Itt utalnék arra, hogy az általában J. SCHMIDTnek tulajdonított hullámelméletet is elsőnek SCHUCHARDT fogalmazta meg. 1868-ban írja „Ein Bild möge diese komplizierten Verhältnisse veranschaulichen. Denken wir uns die Sprache in ihrer Einheit als ein Gewässer mit glattem Spiegel; in Bewegung gesetzt wird dasselbe dadurch dass an verschiedenen Stellen desselben sich Wellencentra bilden, deren Systeme, je nach der Intensivität der triebenden Kraft von grösserem oder geringerem Umfange, sich durchkreuzen” (*Brevier*, 143). J. SCHMIDT korszakalkotó műve csak 1872-ben jelenik meg (I. 27. jegyzet). SCHUCHARDT elképzeléseit bővebben 1870-ben fejtette ki magántanári habilitációs előadásában; jelen voltak többek között CURTIUS, LESKIEN, H. PAUL, SIEVERS, BRUGMANN. J. SCHMIDT hullámelméletét először 1872-ben a 28. lipcei filológuskongresszuson adta elő. Ezen a nevezetes előadáson SCHUCHARDT is jelen volt, s hozzászólásában jelezte, hogy J. SCHMIDT-től függetlenül ő is hasonló eredményekre jutott. SCHUCHARDT visszaemlékezéseiben arra gondol, hogy az ötletet mindketten SCHLEICHERTől vették, akit együtt hallgattak, de SCHLEICHER ilyen kijelentésére nem tud visszaemlékezni. Talán nem érdektelen itt megjegyezni, hogy a „családfa elmélet” elutasítása, a földrajzi-nyelvjárási szemlélet előretörése s ezzel a „hullámelmélet” annyira a „levegőben volt”, hogy nyomaira már kilenc évvel SCHUCHARDT disszertációja előtt rábukkanhatunk. DE SAUSSURE *Les origines indo-européennes ou les Aryas primitifs* (vö. *Recueil des publications de Ferdinand de Saussure*, Genève 1922, 391—402) című munkájában, mely lényegében PICTET először 1859—63-ban megjelent hasonló című művének bírálata, hívja fel a figyelmet, hogy PICTET a hullámelmélet első megfogalmazója (i. m., 398—399). SCHUCHARDT elméleti munkássága kapcsán rá kell mutatnom, hogy a modern generatív nyelvsemlelet előzményei között HUMBOLDT mellett (erről I. N. CHOMSKY, *Current Issues in Linguistic Theory*, 1964, 17—21) SCHUCHARDT-tól

ALLEN,⁵ LAMB⁶ és ELLIS.⁷ Számos más szerző is arra a feltevésre épít, hogy az elméleti tételeknek minden nyelvre érvényeseknek kell lenniök. Mégis igen kevés történt a nyelvrokonság tartalmi meghatározására vonatkozóan. A mottóul idézett SCHUCHARDT és HYMES vélemények világosan mutatják, hogy gyakorlatilag mindenki által evidensnek érzett és mégsem evidens fogalmakról van szó, melyek éppen ennél a jellegüknel fogva nem kerültek tözetesebb tudományos vizsgálat alá, annak ellenére, hogy számos rész kérdésben és a módszertanra vonatkozóan könyvtárra való irodalom született.

A nyelvrokonság elméletének hiánya elsősorban abból következik, hogy az egész történeti vagyis diakrón nyelvészetnek nincs elmélete, csak módszertani elvei. Nem véletlen, hogy PAUL klasszikus művének címében *Prinzipien* és nem *Theorie* áll.⁸ A huszadik század első felének nyelvészeti iskolái lényegében tagadták a történeti nyelvészet elméletének lehetőségét, a hagyományos történeti nyelvészet művelői szükségét vonták kétségbe. Századunk közepén a kép megváltozott. A szinkrón nyelvre vonatkozó elméleteket megkísérlik kiterjeszteni a diakróniára, a strukturalista irányzatok némelyike vizsgálat alá veszi a struktúra változását, sőt a változás struktúráját is. A generatív nyelvelmélet megkísérli a szinkrón transzformációs sorok történeti interpretálását. Mindez azt mutatja, hogy a nyelvelméleti vizsgálatok ismét a történetiség felé fordulnak.

A magam számára a történeti nyelvtudomány elméleti kérdéseit a nyelvrokonság, konkrétan az altaji nyelvek rokonságának vizsgálata vetette fel.

sem szabad megfeledeznünk. Ő írja „Allein ohne diesen Geistigen Bogen *Positivismus* — *Idealismus* beiseite zu schieben, möchte ich ihn durch einen weiteren, ja den denkbar weitesten überbrücken: *Sein* — *Werden*, der als Einheitsformel: πάντα ἔει, Alles fließt, schon aus dem höchsten Altertum bekannt ist” (Sitzungsberichte etc.). A nyelv mozgáselméletének csíráit találhatjuk meg a neolingvisztikai iskola munkáiban is. BONFANTE mutat rá (The Neolinguistic Position, Lg XXIII, 360), hogy a nyelv nem *ἔργα* hanem *εργεργεα*.

³ Különösen Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes 1903 és Les dialectes indo-européens 1907, de szinte minden munkájában, vö. Linguistique historique et linguistique générale, 1948.

⁴ TROMBETTI a nyelvek monogenezisét valló munkájában (L'unità d'origine del linguaggio, 1905, 53) írja: „Solo con l'unità d'origine del linguaggio è possibile la glottologia generale comparativa (allgemeine vergleichende Sprachwissenschaft), disciplina la quale può gettare viva luce sulle questioni che più agitano lo spirito umano”. Ha ezzel aligha érthetünk is egyet, az természetes, hogy az általános összehasonlító nyelvtudomány igénye a különféle nyelvek történetének közös forrásait kutatva merült fel.

⁵ ALLEN alapos tanulmányának (Relationship in Comparative Linguistics: Transactions of the Philological Society, 1953, 52—108) célkitűzése: "The object is to define relationship as a function of linguistic systems rather than of languages *per se* and *in toto* and in so doing to point the way to a theory of comparison compatible with general linguistic principles" (53). Követelménye, hogy a nyelvrokonságról ne hipotézist, hanem elméletet állítsunk fel HJELMSEV szellemében (vö. Prolegomena to a Theory of Language, 8) okvetlenül helyes, eredményei azonban aligha fogadhatók el. Bírálata I. E. A. МАКАЕВ, Современное состояние общего языкознания и соотношение сравнительной сопоставительной и типологической грамматики: Теоретические проблемы современного советского языкознания, Moszkva 1964, 91—108 és J. ELLIS, General Linguistics and Comparative Philology: Lingua VII, 134—174.

⁶ Lásd LAMB megjegyzéseit a Genetic Relationship among Languages, Anthropological Linguistics I; 2 kötetben. Ugyanott HYMES, SWADESH és mások vitáját is.

⁷ J. ELLIS, Towards a General Comparative Linguistics, 1966.

⁸ Ahogy nem véletlen, hogy a neogrammatikus irányzat magyarországi mestere GOMBOCZ ZOLTÁN is „Nyelvtörténeti módszertant” írt (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve, 1922).

A nyelvrokonság kérdései ugyanis megoldhatatlannak mutatkoztak a nyelvtörténet elméleti problémáinak tisztázása nélkül, vagy legalábbis anélkül, hogy e kérdéseket világosan megfogalmazzuk. Ezért mielőtt a nyelvrokonsággal foglalkoznánk, szinte csak jelzésszerűen felsorolom azokat az általános elméleti tételeket, melyeket a nyelvrokonság elméletének kidolgozásához elfogadtam.

A nyelvtudomány történetében a nyelv természetére vonatkozó nézetekre épültek mindig a további elméletek. A schleicheri biologikus — természettudományos szemlélet a nyelvet mindig változó, élő, zárt egészként fogta fel, s ennek nyomai éppen a rokonságelméletekben maradtak fent legerősebben. Maga a rokonság fogalma, a nyelvek leszármazása, a nyelveknek mint ős- és leánnyelveknek a viszonya, a családja, sőt a nyelvi keresztesződés is, mind biológiai fogalmak. A természettudományi szemlélettel szemben fellépő pszichológiai irányzatok a nyelvben nem a természet egy sajátos, önálló darabját, hanem az emberi psziché produktumát látták. A nyelvek azért rokonok, mert a „nemzeti lélek” (STEINTHAL) vagy a „közösségi lélek” (WUNDT) között történeti vagy lelki rokonság áll fent.

Elméleti szempontból számunkra az a lényeges, hogy a nyelvet nem tekintjük a tudattal (és a jelentést a fogalommal) azonos kategóriának ugyanakkor amikor a nyelvet a tudat által, méghozzá a társadalmi tudat által „generált”, tehát attól végelemzésben függő, de nem determinált objektív létezőnek fogjuk fel. A nyelv tartalmi szempontból mindig a társadalmi tudatot fejezi ki sajátos eszközeivel, létformáját tekintve azonban nem tudatos sem mint reális beszéd sem mint általános nyelv. Szemben a tudat különböző olyan megnyilvánulásaival, mint a művészet, a jog vagy akár a tudomány, melyek a tudatos tevékenység körébe esnek, a nyelv mint érvényes rendszer nem tudatos, még akkor sem, ha egyes jelenségeit tudatosan alakíthatjuk (pl. nyelvújítás, nyelvművelés). A nyelv sajátos helyzetét az okozza, hogy a nyelvi kifejezés tartalma, „jelentése” és formája, vagyis a nyelv mint rendszer között nem tartalmi-oki, hanem véletlen-asszociatív kapcsolat van. (Ez egyébként nem „abszolút mértékben” van így, mert a nyelvben vannak olyan elemek, részrendszerek, melyekben a tartalom és a forma között oki kapcsolat áll fent, ilyenek a hangfestő, hangutánzó szavak — másfelől a tudomány és a művészet is dolgozik asszociatív, tetszőleges jelekkel, pl. az algebra. A „véletlen-asszociatív” kapcsolat nem a nyelv teljességét, hanem lényegét jellemzi.)

A nyelv objektíve létezik, méghozzá két formában: „materiálisan” mint parole, beszéd és elvontan mint langue, vagyis nyelv. Ezek úgy viszonylanak egymáshoz, mint a lehetőség és a megvalósulás, az általános és az egyedi, tehát egy dolognak két aspektusa. A nyelv létezésformáját tekintve rendszer és mozgás, vagyis különböző értékű elemek, különböző, hierarchikusan felépülő részrendszerek értérendszeret képviselő viszonya, amely állandó, s csak rá jellemző sajátos mozgásban van. E mozgás igen összetett, egyaránt létezik a jelenben, a szinkrón nyelvben és a nyelvi rendszerek egymásutánjában.

Az objektív nyelvi rendszer diakronikus mozgása is magyarázatot igényel, mégis elsősorban a szinkrón nyelvi rendszer mozgásával kell foglalkoznunk, a szinkrón nyelvi rendszert ugyanis a modern nyelvészeti irányzatok egy része statikus rendszernek fogja fel. Pedig sem egy fonéma képzésmozzanatai, sem egy morféma fonémái, sem egy szintagmát alkotó morfémák nincsenek egy időben, időkülönbség, tehát mozgás van közöttük. A mozgás az

appercepció feltétele, ha a közlés egyidejű volna, úgy felfoghatatlan volna, a nyelv nem teljesíthetné fő funkcióját az információ közlését. Nem csak a realizált nyelv, a beszéd létformája a mozgás, hanem a nyelv mint elvont rendszeré is. A nyelv mint általánosan létező elvont rendszer a beszédben megnyilvánuló mozgások közös eredője. Egy példa erre talán rávilágít. A magyar nyelvi közösségben az egyedek a *t* fonémát nem egyféleképpen ejtik. Egyesek a nyelv hegyét a fogakhoz szorítják, mások az alveolumhoz, s a két szélső pont között számos változat lehetséges az egyének pillanatnyi ejtése szerint. Ha egy adott pillanatban megvizsgálnák az összes magyar beszélő éppen akkor kiejtett *t* fonémáját, igen tarka képet kapnánk. Lehetséges lenne, hogy a fogakon képzett *t* lenne többségben, de ha feltesszük, hogy az adott pillanatban — véletlenül — éppen azok beszélnek, vagy ejtenek ki *t* hangot — akik az alveolumon képzik a kérdéses hangot, ettől a magyar nyelvre általánosan jellemző fogakon képzett *t* hang nyelvi érvénye még nem változna meg. A fogakon képzett *t* hang nyelvi érvényét az biztosítja, hogy a nyelvben mozgás van, a fogakon képzett *t* fonéma újra és újra visszatér, hosszabb időt felvéve többségben van, biztosítja a „visszakapcsolást”. Ha a mozgás iránya megváltoznék, többségbe kerülne az alveolumon képzett *t*, s ez elegendő hosszú ideig fenntartaná magát, akkor ennek következményeképp valószínűleg megváltozna a magyar nyelv fonémarendszere.

A nyelv létezésformája tehát a mozgás, s ennek a mozgásnak iránya és sebessége van. A mozgások ismétlődhetnek, s a számos mozgás vektora egy magasabbrendű mozgás eredője lesz, majd ezek összegeződése az egész nyelvi rendszer változását eredményezi. E mozgás rendszerben történik, és a rendszer egy-egy pontjának mozgása kihat a rendszer más pontjainak mozgására is.

Mivel a nyelv a társadalmi tudat által generált objektív valóság, a nyelv mozgása sem független a társadalmi tudat mozgásától. De a társadalmi tudat és a nyelv tartalma vagyis a nyelvi jelek jelentése között nincs azonosság sem determinált kapcsolat, hanem megfelelés, és mivel a nyelvi jelentés és a nyelvi jel között nem oksági, hanem konvencionális-asszociatív kapcsolat van, a nyelv változása nem áll determinált viszonyban a tudat változásával.

A nyelvi mozgásnak folyamatos és ugrásszerű formája is van. E két forma elválasztása döntő fontosságú a nyelvrokonság fogalmának kifejtésénél.

Visszatérve most már a nyelv diakrón változására, azt kell mondanunk, hogy a szinkrón és a diakrón nyelvben végbemenő mozgások között nincs elvi különbség. A diakrónia szempontjából azok a mozgások a fontosak, amelyek maradandó változást hoznak létre, míg a változásokat létrehozó és a változásokat létre nem hozó mozgások — a szinkrón rendszer szempontjából — azonos értékűek.

Teljesen egyetértek tehát ZSILKA JÁNOSSEL, aki szerint: ”A mozgás a nyelvi állapot létezési módja, az állapot maga = a meghatározott mozgásformák összege.” (NyK LXX, 421). Más kérdés, hogy a nyelvi részrendszerek változását helyes-e evolucionista úton elképzelnünk, hogy például a mondatformák esetében *mindig* az egyszerűbb formákból jönnek-e létre a bonyolultabb, összetettebb formák?

ZSILKÁNAK azonban az a tétele, hogy „lényegesek azok a történeti folyamatok, amelyek a nyelvi állapot belső mozgás folyamataiba tevődnek át” (i. m., 423), valójában a nyelvész és nem a nyelv szempontjának tűnik. A szinkrón nyelvrendszer bizonyos mozgásaiból a diakrón nyelvrendszer bizonyos

mozgásaira következtethetünk. Ebből azonban nem vonhatjuk le azt a konklúziót, hogy ahol ezt nem tehetjük, ott a történeti folyamatok nem voltak lényegesek. A tétel fordítva áll: a szinkrón nyelvi mozgások közül — történeti szempontból — azok a lényegesek, melyek változásba, tehát történeti folyamatba tevődnek át. Ha egy szinkrón nyelvben nem volnának mozgások, az adott nyelvben nem következne be történeti fejlődés, egy holt nyelvnek ugyanis nincs további története.

Annak vizsgálata, hogy a szinkrón nyelvrendszer mozgásaiból milyen mértékben lehet történeti mozgásokra következtetni, a modern nyelvészeti kutatások legizgalmasabb, sokat ígérő fejezete.⁹ E vizsgálatok során természetesen sok buktatót kell kikerülni. Nem azonosítható a mozgás lehetősége a nyelv tényleges mozgásával, más típusú a rendszer mélyén, a „mély szerkezetben” lezajló mozgás és a jelenségek közvetlen, szemünk előtt lezajló mozgása. El kell választani a nyelvvel manipuláló nyelvész tudatos transzformáló elemzését a beszélő nem-tudatos transzformáló tevékenységétől, s mindkettőt a beszédben realizálódó tényleges mozgástól.¹⁰ Ha ezeket a szempontokat nem vesszük szem elől, a nyelv teljességét átfogó nyelvelmélet fog kibontakozni, ahol a nyelvészet tárgya a nyelv sajátos mozgásformáinak vizsgálata lesz, s ahol a diakrón és szinkrón nyelv metafizikus szembeállítását egy dinamikus nyelvszemlélet dialektikája fogja felváltani.

A nyelvrokonság tartalmi kérdései

A nyelvrokonság fogalmának meghatározásához mindenképp a nyelvrokonság tartalmáról kell képet alkotnunk, azután el kell határolnunk a rokon fogalmaktól. Nyelvrokonság legalább két nyelv között állhat fent, s azt jelenti, hogy a régebbi nyelv — melyet alapnyelvnek, ősnelvnek (Ursprache, prajazyk, protolanguage stb.) neveznek és a későbbi nyelv, melyet rokon nyelvnek, leány-nyelvnek neveznek (Tochtersprachen, rodstvennye jazyki, related languages) között sajátos viszony áll fent. A problémákat ezért az alapnyelv és a rokon nyelvek problémáira oszthatjuk.

1. Az alapnyelv kérdései

a) *Az alapnyelv valódisága.* Az alapnyelvnek két típusa ismeretes. Az egyik esetében az alapnyelvet közvetlen tapasztalat (egykorúság, emlékek) alapján ismerjük, a másik esetben nem. Ha az alapnyelvet — mint például

⁹ A szinkrón nyelv mozgásviszonyainak történeti jellegű interpretálására I. A. A. ZALIZNYAK, О возможной связи между операционными понятиями синхронного описания и диахронии: Симпозиум по структурному изучению знаковых систем, Moszkva 1962; E. CLOSS, Diachronic Syntax and Generative Grammar: Lg. XLI, 402—441; S. SAPORTA, Ordered Rules, Dialect Differences and Historical Process: Lg. XLI, 218—224; PAPP F., A strukturális leírás és a nyelvtörténet kapcsolata: ÁNyT V, 237—246; TELEGDY Zs., A nyelvtudomány meghasonlításáról: ÁNyT I, 295—305; FÓNAGY I., A beszéd dinamikus leírása: NyK XLVI, 315—330; ÚÓ, Hangváltozás és hangváltakozás: ÁNyT V, 123—153. Gazdag anyag található a kérdésre vonatkozóan az ÁNyT V. kötetének más cikkeiben és ZSILKA egyebütt megjelent dolgozataiban is.

¹⁰ Erre CHOMSKY is felhívja a figyelmet: "Clearly the description of intrinsic competence provided by the grammar is not to be confused with an account of actual performance, as de Saussure emphasized with such lucidity . . . Nor is it to be confused with an account of potential performance". (Current Issues in Linguistic Theory, 1964, 10.)

a vulgáris latin esetében — ismerjük, úgy is felvetődhet a kérdés, hogy az alapnyelv melyik változata, nyelvjárása, rétege és a rokon nyelv közötti viszonyról beszélünk. Így például a mai amerikai angol nyelvjárások alapnyelve az angliai angol ismeretes, de korántsem arról van szó, hogy a mai amerikai angol nyelvjárások egy angol nyelvjárás későbbi változatai, szétválásai. Sokkal inkább arról van szó, — mint arra már SCHUCHARDT rámutatott¹¹ —, hogy egy korábbi — angliai — sokféleség átrendeződött egy későbbi — amerikai — sokféleséggé, ahol az első és a második sokféleség egyes elemei nem rendelhetők egymás mellé egyértelműen. Ebben a vonatkozásban azonban az alapnyelv valódiságának kérdése csak abban a mértékben merül fel, amennyiben minden nyelvi leírás adekvát volta. De annál a típusnál, amelynél az alapnyelvet csak a rokon nyelvekből és emlékeiből rekonstruálhatjuk, ez a kérdés jogosan merül fel. A válasz erre tudományelméleti szempontból világos. Nem téveszthetjük össze az alapnyelvet (vagy bármilyen más nyelvet) azzal a tudományos leírással, melyet róla alkotunk. A rekonstruált alapnyelv nem azonos a valódi alapnyelvvvel, s a rekonstrukció olyan mértékben jó, amilyen mértékben a valóságot megközelíti.

b) *Az alapnyelv rekonstruálhatósága.* A rekonstruált — tehát „csillagos” — nyelv tartalma, adekvátsága attól függ, hogy milyen lehetőségeket kínál a források. A rekonstrukciónak két formája van: a külső és a belső rekonstrukció. A külső rekonstrukció lehet összehasonlító, ha egyidejű nyelvek elemzésével kísérli meg az alapnyelv rekonstrukcióját és történeti, na e nyelvek történeti forrásait szólaltatja meg. Noha e kétfajta külső rekonstrukció technikája eltérő egymástól, alapelvük közös, mindkét esetben azonos és eltérő elemek egy rendszeren belüli viszonyából indul ki, egyaránt összehasonlító és történeti, csak az első esetben összehasonlított adatok történetét, a másik esetben történeti adatok összehasonlítását helyezi a kiindulópontba. A külső rekonstrukció mindig több nyelv vagy nyelvallapot adataiból akarja a régebbi kevesebb adatot megállapítani. Módszere tehát mindig a redukció. Ha egy B és egy C nyelvnek összesen x nyelvi eleme van, és az alapnyelvnek is azonos x nyelvi eleme van, akkor a nyelvek nem rokonok. Ha B nyelvnek z és C nyelvnek y eleme van és $z + y = x$ továbbá, ha A alapnyelvnek e számú eleme van, akkor három eset lehetséges

$$\begin{aligned} e < x = z + y & \text{ lehet rokon} \\ e = x = z + y & \text{ nem lehet rokon} \\ e > x = z + y & \text{ nem lehet rokon.} \end{aligned}$$

Ugyanakkor a z és y elemek között lehetnek azonosak és eltérőek.

A belső rekonstrukció egy nyelvi tény változataiból igyekszik régebbi állapotot rekonstruálni. Az a SAUSSURE-től származó és MEILLET¹² által hangoztatott nézet, hogy egy elszigetelt nyelv történetét (pl. a baszkét) nem lehet megírni, ebben a formájában egyoldalú; annyit mondhatunk csak, hogy minél szélesebb egy nyelv rokonsága, annál nagyobb biztonsággal rekonstruálhatjuk alapnyelvét. A belső rekonstrukciónak számos kidolgozott módszere van, melyek azonban az összehasonlítás ilyen vagy olyan formájára mehetnek vissza. A módszerek egyik csoportja az egyes nyelvi jelenségeket

¹¹ Brevier, 19.

¹² MEILLET, La méthode comparative en linguistique historique, 1925, 11–12.

általánosan ismert tendenciákkal hasonlítja össze, a másik csoport egy rendszeren (nyelven, nyelvállapoton) belül heterogén elemeket vet egybe, pl. „rendhagyó alakokat”, „nyelvjárási szigeteket”, „tövek paradigmatisztikus változásait”, „alap és képzett alakokat” stb.¹³

A rekonstrukció módszere tehát — a külső és belső egyaránt — az összehasonlítás. A tudományelméleti kérdés úgy vetődik fel, hogy egy jelenség — az alapnyelv — tulajdonságai feltárhatók-e más jelenségek összehasonlító vizsgálatából, pontosabban milyen kapcsolatban kell lennie az alapnyelvnek a rokon nyelvekkel ahhoz, hogy azokból rekonstruálható legyen. Világos, hogy ez az összehasonlítás csak akkor hozhat az alapnyelvre érvényes adatokat, ha az összehasonlított nyelvek és a rekonstruálandó nyelv között valamilyen folytonosság következtében fennálló egyezés van. Az alapnyelv tehát akkor rekonstruálható, ha ez a folyamatosság fennáll.

c) *Az alapnyelv és a rokon nyelvek közötti folyamatosság.* MEILLET, aki a folyamatosság kritériumát elsőnek fogalmazta meg, a beszélők tudatának folyamatosságát tartotta döntőnek. Cicerótól a mai napig a beszélők sosem érezték, hogy más nyelvet beszéltek, ezért a francia nyelv a vulgáris latin folytatója, leszármazottja. Mégis maga MEILLET mutat rá: „En effet, la définition de l'identité linguistique ne peut être que sociale: quelles que soient les différences de fait entre les sujets parlants, il y a langue ou là où des individus, se comprenant entre eux, ont, d'une façon consciente ou inconsciente, le sentiment et la volonté d'appartenir à une même communauté linguistique. La langue change au cours du temps; mais, si l'on considère de sujets contemporains les uns des autres, il y a en un sens unité à chacun des moments successifs qu'on peut envisager.”¹⁴ Hiába hangsúlyozza MEILLET a nyelvről alkotott folyamatos tudat társadalmi jellegét, itt mégis nem a nyelv, hanem a nyelvről alkotott tudat folyamatosságáról van szó. SAUSSURE szerint¹⁵ a nyelv folyamatossága az idő és a társadalom egyszerre való léte, mert egy (elszigetelt) ember nyelve hosszú időn át, vagy egy társadalom nyelve időn kívül nem változik. A változás kettős feltétele, az idő és a társadalom azonban nem azonos a változással. Eltekintve attól, hogy az ember és a társadalom vagy az idő és a társadalom elválasztása lényegük megváltoztatása nélkül nem lehetséges, SAUSSURE is csak a változás koordinátáit adja meg,¹⁶ a folyamatosságról nem mond semmit. BLOOMFIELD számára a folyamatosság kérdése az azonossággá egyszerűsödik: „By and large — írja — any feature that is common to all the modern territorial forms of Latin, was present in the Latin of two-thousand years ago.”¹⁷ BONFANTE hangsúlyozza,¹⁸ hogy a nyelvben nincs ugrás „lingua non fecit saltum” míg MARR egész stadiális elmélete az „ugrásra”, „robbanásra” épül.¹⁹ MARR nyelvelméletének egyik fő tévedése éppen a nyelvi folyamatosság lényegének félreismerése volt, még akkor is, ha BONFANTEVAL sem érthetünk egyet annyiban, hogy a nyelvben egyáltalán nincs ugrás. Érdekes, hogy MARR fő tévedése még sokáig hat a MARR utáni

¹³ A belső rekonstrukció elméleti összefoglalását l. BONFANTE, *On Reconstruction and Linguistic Method: Word I*, 83–94, 132–161.

¹⁴ LHLG, 80–81.

¹⁵ Bevezetés az általános nyelvészetbe, 1967, 104.

¹⁶ I. m., 106.

¹⁷ *Language* 1933, 298.

¹⁸ *The Neolinguistic Position*, 357.

¹⁹ MARR „stadiális elmélete” egyáltalában nem volt új. Elődei között megemlíthetjük SCHLEGELT, SCHLEICHERT és MAX MÜLLERT.

szovjet nyelvészetben is, elegendő, ha arra utalunk, hogy például VINOGRADOV — MARRól szóló hírlátában — az ugrást — mint a dialektika alapvető követelményét — a nyelvre is érvényesnek tartja, anélkül, hogy a folyamatos és az ugrásszerű változások dialektikáját vizsgálná.²⁰

A polgári nyelvészek közül HALL az, aki elválasztja MEILLET-vel szemben és BLOOMFIELDRE hivatkozva a nyelvi közösség (speech-community) és a nyelvi rendszer (linguistic structure) folyamatosságát.²¹ WEINREICH azért utasítja el a nyelvi tudat folyamatosságának elvét, mert az nem vizsgálható.²² Ez önmagában véve nem ok, azzal azonban egyet kell értenünk, hogy a nyelvi struktúra folyamatossága a döntő. Szempontunkból különös figyelmet érdemel TESNIER okfejtése,²³ aki (nyelvi rendszerek keveredésével kapcsolatban) kifejti, hogy egy nyelvi rendszeren belül egyes alrendszerek folyamatosak, mások nem-folyamatosak lehetnek. GLEASON szerint²⁴ minden újítás, kölcsönzés diszkontinuitás, de egyben rámutat arra, hogy ezek másodlagosak, ritka kivételek.

Szét kell választanunk a változás és az újítás fogalmát, vagyis a nyelvi rendszer folyamatos és ugrásszerű mozgásformáit, s azt kell mondanunk, hogy a nyelvi mozgás fő formája a folyamatos változás. A folyamatos változás feltétele, hogy két összehasonlított pontja között legyen azonos és legyen eltérő. Ha csak azonos van, nincs változás, ha csak eltérő van, nincs folyamatosság. A folyamatosság természetesen egy gradációs folyamat, mindig két szomszédos pont között kell azonosságnak és eltérésnek lennie. A nyelvi rendszer folyamatosságáról és nem a nyelvi tudat folyamatosságáról kell beszélnünk, mert a nyelvi tudat ebben az esetben csak tükrözi a nyelv folyamatosságát. Az a tény, hogy Cicerótól Meillet-ig sosem érezték, hogy más nyelvet beszélnek, azért volt lehetséges, mert a beszélt nyelv maga volt folyamatos.

A folyamatosság tétele azonban túl általános. A kreol nyelvek vitája valójában arra irányult, hogy a kreol nyelv melyik összetevőjének folytatása, a nyelv folyamatosságát mi viszi tovább.

d) *Mi a folyamatos az alapnyelv és a rokon nyelvek között?* A kérdés több metszetben is felvethető. A nyelv hangtani, alaktani, mondattani és szókészleti részrendszerei közül melyik vagy melyek folyamatossága esetén beszélhetünk nyelvi folyamatosságról? De feltehető a kérdés úgy is, hogy egy alrendszeren belül minek kell folyamatosnak lennie (pl. alapszókincsnek, egyes „kiemelt” morfémáknak) hogy nyelvi folyamatosságról beszéljünk? Feltehetjük a kérdést úgy is, hogy az alak vagy a funkció folyamatossága-e a döntő, és megfogalmazhatjuk úgy is a kérdést, hogy a nyelv különböző egyéni, területi, réteg- vagy nyelvjárási részrendszerei vagy az ezek felett álló közös sajátosságok folyamatossága a fontos?

Leggyakrabban a szókészlet és a nyelvtan szembeállításával foglalkoztak. Ezzel kapcsolatban a következő fontosabb tételeket kell kiemelni: 1. Az ugrásszerű változás fő hordozói a szókészleti elemek. Idegen nyelv hatása

²⁰ О преодолении последствий культа личности в советском языкознании: Теоретические проблемы современного советского языкознания, 23.

²¹ Creolized Languages and "Genetic Relationship": Word XIV, 370.

²² On the Compatibility of Genetic Relationship and Convergent Development: Word XIV, 375—377.

²³ Phonologie et mélange des langues: TCLP VII, 83—93.

²⁴ Counting and Calculating for Historical Reconstructions: Anthropological Linguistics I.: 2, 24.

először a szókészletben mutatható ki, idegen elemek, még ha nem is szókészletiek, szókölcsonzés útján kerülnek a nyelvbe. Ennek oka, hogy a szókészlet a nyelvi rendszeren belül a legkevésbé rendszerszerű alrendszer — bár bizonyos struktúrája minden szókészletnek van (szinonimák, számnevek, személyes névmások vagy fogalmi csoportok, például az angol állat- és húsnevek). 2. Mivel ugrásszerű változás először a szókészleten belül történik, a szókészlet folyamatossága a legbiztosabb jele a nyelvi rendszer folyamatosságának. 3. A szókészletnek van alap- és periferiális része, az előbbi lassabban, az utóbbi gyorsabban változik, de nincs a nyelvnek olyan eleme, mely ne cserélődhetne ki újítás vagy kölcsönzés, tehát ugrás által. Ez az ugrás azonban minden változásban a lényegtelenebb tényező szemben a folyamatossággal. 4. A viszonylag gyakrabban használt rész a viszonylag lassabban változó rész. 5. A szókészlet alaki és jelentéstani szempontból egyaránt rendszerszerű, s e kettős rendszerszerűség folyamatossága a döntő a szókészlet folyamatosságának vizsgálatánál

Ha egy adott nyelv szókészlete az egyik, nyelvtani rendszere a másik nyelvvvel mutat folyamatosságot, döntőnek a nyelvtani rendszer folyamatosságát kell tekintenünk. Ilyen példák — bár szélsőségesek — előfordulnak. Ismeretes, hogy az örményországi cigányok örmény nyelvtannal és cigány szókészlettel beszélnek. Ez a forma természetesen az örmény nyelv egy sajátos változata, mint ahogy az örmény nyelv változata az olyan közlés is, amelyik örmény nyelvtanú, de értelmetlen (csak nyelvtanilag „érvényes”) szöveget tartalmaz.

Vannak olyan esetek is, ahol egy nyelven belül a szókészlet egyik vagy másik jövevény rétegének elemei megtartják alaki sajátosságaikat, és együtt élnek a befogadó nyelv szókészletével és alaktani sajátosságaival. Ilyen a török irodalmi nyelv nyelvújítás előtti korszaka, melyben az arab és perzsa elemek többnyire megtartották saját morfológiai és hangtani sajátosságaikat (hangrend, ragozás), ilyen az angol tudományos nyelv, ahol például a latin és görög eredetű szavak többes számukat nem az angol, hanem a latin illetve a görög rendszer szerint képezik. E szélsőséges esetekben is nyilvánvaló azonban, hogy ezek a nyelvek azon nyelvek folyamatos folytatását képezik, amelyeknek alaprendszerét, legfontosabb viszonyító rendszerét folytatják. Egy kétnyelvű egyén addig beszél anyanyelvét, míg annak grammatikáját leglényegesebb részeiben használja, s akkor szűnik meg anyanyelvét beszélni, mikor második nyelvének szókészlete mellett annak nyelvtanát is átveszi.

Ebből álláspontunk világos. Két nyelv akkor rokon, ha köztük a nyelvi struktúra lényeges elemeinek folyamatossága kimutatható. A nyelvcsaládhoz való tartozás tehát — mint MEILLET is rámutat — abszolút, de természetesen különböző mértékben lehet más nyelvi elemekkel telített. Bár elvileg elképzelhető, sőt ismeretes, hogy vannak esetek, amikor csak a nyelvtani rendszer folyamatossága mutatható ki, gyakorlatilag a grammatika folyamatossága mellett a szókincs bizonyos részeinek folyamatossága is mindig jelen van.

Mi a helyzet akkor, ha például a grammatikai rendszer alrendszerei közül az egyik folyamatos a másik nem? Ez elméleti kérdésselvetés, de a továbbiak szempontjából igen lényeges. Ha például egy nyelv képzőrendszere az egyik, ragrendszere (vagy egyéb viszonyító rendszere) a másik nyelvvvel mutat folyamatosságot, az adott nyelvet melyik nyelv folytatásának tartjuk? Ha ilyen eset a valóságban előfordulna, döntőnek a ragrendszer (viszonyítórendszer)

folyamatosságát tartanánk. Mégpedig azért, mert a ragrendszer és a képzőrendszer szembenállása esetén az előbbit tartjuk „lényegesebbnek”. De vajon miért? Azért, mert a ragrendszer a gyakoribb, a rendszerezettebb. S valóban, a nyelvi rendszerek változásának vizsgálatakor azt tapasztaljuk, hogy a képzők területén gyakoribb az ugrás, a kölcsönzés illetőleg az újítás, mint a ragrendszerek területén. A szókészlet területén is áll az a tétel, hogy ha egy nyelv szókészletét két másik nyelv szókészletével összehasonlítjuk, akkor azzal lesz rokon, amelyikkel azok leggyakoribb szavai megegyeznek. Minél több minél gyakoribb szó egyezik két nyelv között, annál valószínűbb, hogy rokonok.

Az alapszókincsnek két, egymástól látszatra eltérő megfogalmazása van. Az egyik megfogalmazás szerint az alapszókincshez azok a szavak tartoznak, amelyek a „legfontosabb”, a „legősibb” fogalmakat fejezik ki. A másik szempont szerint az alapszókincs azokat a szavakat jelenti, melyek leggyakrabban fordulnak elő a nyelvben. A két lista nem azonos. A nagy gonddal összeállított ún. lexikostatisztikai 100-as lista, mely a tartalmilag és tapasztalatilag meghatározott alapszókincs magját tartalmazza 92%-ban van meg EATON gyakorisági szótárában²⁵ a leggyakoribb 2000 szó között, s csak 64%-a a leggyakoribb 500 szó között. Mások a gyermeknyelv gyakorisági listájára vetítették ki a lexikostatisztikai 100-as listát és azt tapasztalták, hogy ez a 6 éven aluli gyerekek leggyakoribb szavai között csak 87%-ban szerepel. Valójában azonban ez az eltérés a gyakorisági szótárak összeállítási elvei miatt jön létre. Ezek ugyanis irodalmi szövegek feldolgozásán alapulnak, ahol éppen a stiláris szelekció következtében a szógyakorisági együtthatók nem olyan mértékben szerepelnek, mint az élő beszédben.

Ha a nyelv valóban mozgás, akkor az is kétségtelen, hogy minél nagyobb számú mozgásból tevődik össze, annál stabilabb, feltéve, hogy a részmozgások véletlenszerűek. Minél többször ejtünk ki egy szót, annál többször van kontroll alatt, annál többször „kapcsol vissza” a rendszer, annál stabilabb a formája. A legfrissebb jövevényszavakat éppen onnan lehet felismerni, hogy ejtésük ingadozása még nem küszöbölődött ki. Egy adott rendszerben a részrendszerek stabilitása a részrendszerek gyakoriságának függvénye.

A gyakoriság azonban a jelölt valóság társadalmi értelemben vett gyakoriságától függ. Mivel a nyelvi jel formája független az általa jelölt valóságtól, ezért a gyakori fogalom jelölésére nem mindig ugyanazt a formát használják. A francia *tête*, a német *Haupt* és a szláv *golova* eltérése nem arra utal, hogy az indoeurópai nyelveknek ezekben az ágaiiban a fej kevésbé lett volna gyakori mint például az „ötös” szám, hanem arra, hogy a mindennapi beszédben a „fej” említése sokkal ritkább mint az „öt”-é. Ez továbbá arra is utal, hogy az „öt” a szókészlet sokkal strukturáltabb részébe tartozik (számnevek), mint a „fej”. Ezért a jelölt valóság gyakoriságát nem úgy kell értelmeznünk, hogy annak a világban előforduló numerikus gyakoriságát vesszük alapul, hanem az embernek, a társadalomnak a kérdéses tárgyhoz, fogalomhoz való viszonyát, s ez természetesen változhat. Az így értelmezett gyakoriság mellett fontos tényező a strukturáltság is. Ismeretes, hogy a számnevek számos esetben közös — a nyelv többi részét nem érintő változáson mennek keresztül,

²⁵ Ez az 1863-ban G. GIBBS által összeállított lista KROEBER és DIXON, majd SWADESH, LEES és mások átdolgozása után 1955-ben nyerte el végleges formáját. (L. HYMES, *Lexicostatistique so Far: Current Anthropology* I, 6). Eaton összehasonlító gyakorisági szótárát l. EATON, H. S. *An English—French—German—Spanish Word Frequency Dictionary*, [1940], 1961.

vagy kimaradnak ilyen változásokból. A magyar *hét* számnévben a szókezdő *h*-nak el kellett volna tűnnie, mint minden eredeti finnugor szókezdő *s*-ből fejlődött *h*-nak, azonban a *hat* hatására megmaradt. Az angol állatnevek szász eredetűek (*sheep, pig, ox*) míg a húsnevek franciák (*mutton, pork, beef*). Ez a belső strukturáltság azonban annak a következménye, hogy igen gyakori az együttes szereplésük, a közös felsorolásuk. Ez vonatkozik a nyelvtani rendszerek paradigmáira is. A rendszerszerűséget tehát a közös gyakoriságra redukálhatjuk.

Most visszatérhetünk arra az előbbi megfogalmazásunkra, mely szerint két nyelv akkor rokon, ha köztük a nyelvi struktúra lényeges elemeinek folyamatosága kimutatható. E megfogalmazásban a semmitmondó „lényeges” helyébe a gyakoriságot kell helyezni, úgy értelmezve ezt, ahogy fentebb tettük a rendszerszerűséget is beleértve. Ebben az esetben azonban a „nyelvtani szerkezet” kifejezést nem kell külön felvenni, mert a nyelvtani szerkezet mindig gyakoribb része a nyelvnek, mint a szókészletének bármely része. *Két nyelv akkor rokon, ha közöttük a leggyakoribb részrendszerek folyamatos mozgása kimutatható.*

A nyelvi elemek gyakoriságának hierarchiája van. A ragrendszer gyakoribb mint a képzőrendszer, a nyelvtani rendszer mint a szókészlet, az alapszókinés mint a perifériális szókinés stb. Ha egy kevésbé gyakori rendszer folyamatosága kimutatható, úgy a gyakoribb rendszer folyamatosága is erősen valószínű. Ez az elv a rokonság bizonyításánál fontos, mert a szókészlet folyamatosága döntő szerepet játszik a metodikában.

Az alapnyelv szempontjából az alapnyelv és a rokon nyelvek közti — a fenti értelemben vett — folyamatoságot kell vizsgálnunk. Alapnyelvről akkor beszélhetünk, ha közte és a rokon nyelvek között a leggyakoribb nyelvi elemek folyamatosága kimutatható.

e) *Az alapnyelv heterogén jellege.* A schleicheri családfa²⁶ — képletesen szólva — egy emberre vezeti vissza a rokon nyelveket. Maga SCHLEICHER természetesen nem tanított ilyet. Compendiumában arra utal, hogy, mivel azt tapasztaljuk, hogy a nyelvek kihálnak, de nem keletkeznek, régebben több nyelvnek kellett lennie mint amennyi most van. Ez természetesen szintén téves tétel. azonban arra utal, hogy SCHLEICHER a mai (kisebb) sokféleséget egy régebbi (nagyobb) sokféleségre vezette vissza. A vele szemben álló JOHANNES SCHMIDT²⁷ és követői arra mutattak rá, hogy semmilyen nyelv

²⁶ Ismeretes, hogy a schleicheri családfa Darwin hatása alatt született meg. SCHLEICHER Häckel buzdítására 1860-as német kiadásában olvasta el az *Origin of Species*. Míg 1860-ban megjelent *Der Deutsche Sprachbau* és az 1861-ben megjelent *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* c. munkájában SCHLEICHER csak a nyelv természettudományos szemléletét hirdette, addig 1863-ban már Darwin tanainak közvetlen nyelvtudományi alkalmazásáért száll síkra: *Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft*. SCHLEICHER és a modern nyelvtudomány viszonyáról I. PISANI, August Schleicher und einige Richtungen der heutigen Sprachwissenschaft: *Lingua* IV, 337—368.

²⁷ A schleicheri nyelvészeti koncepció nagyhatású ellenfele JOHANNES SCHMIDT, Schleicher tanítványa, a *Compendiuma* 1871-es kiadásának sajtó alá rendezője volt. 1872-ben adja ki a *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen* c. alapvető munkáját, melyben kifejti nézeteit a nyelvek történeti kapcsolatairól. Így ír: „Wollen wir nun die verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen sprachen in einem bilde darstellen, welches die entstehung ihrer verschidenheiten veranschaulicht, so müssen wir die idee des stammbaumes gänzlich aufgeben. Ich möchte an seine stelle das bild der welle setzen, welche sich in concentrischen mit der entfernung vom mittelpunkte immer schwä-

nem egységes. Az alapnyelv heterogeneitására két elképzelés van. Az egyik egyszerűen annak tulajdonítja a heterogenitást, hogy az alapnyelv már nem volt homogén, míg a másik szerint *sohasem* volt az. Mindkét irányzat az alapnyelv nyelvjárási tagozódását tartja fontosnak, mely az izoglosszák eloszlásán alapszik; egyesek a nyelvjárások területi, mások törzsi megalapozottságát vélték kimutatni. Azok szerint, akik a heterogenitást a homogenitással szemben másodlagosnak tartják, a sokféleséget egyfajta egyfésélyből vezetik le. Azok akik a heterogenitást elsődlegesnek tartják, ezt többféleképpen is magyarázzák. Lehetséges, hogy az, ami az alapnyelvben egyezik, későbbi kölcsönhatás eredménye; különböző eredetű nyelvek nagyon hosszú ideig éltek együtt, így kialakultak közös vonásaik a „Sprachbund”-ok. Ez például TRUBETZKOY elképzelése az indoeurópai alapnyelvről.²⁸ Egy másik elmélet szerint az alapnyelvben levő közös vonások másodlagosak, de hogy az abban résztvevők eredetileg rokonok voltak vagy sem, az közömbös. Ez az olasz iskola elmélete²⁹ (PISANI, DEVOTO stb.). Van olyan nézet is, amely szerint, az eredetileg rokon nyelvek devótáltak, majd egy idő múlva ismét összekerültek és az ekkor kialakuló másodlagos egyezések képezik az alapnyelv közös vonásait. Meg kell említenünk azt a nézetet is, mely szerint az ősközösség primitív körülményei közepette a nyelvek láncot alkottak, ahol a szomszédos nyelvek egymással több közös vonást alakítottak ki, mint a láncban távolabbi nyelvek (TOLSZTOV).³⁰

cher werdenden ringen ausbreitet. Dass unser sprachgebiet keinen kreis bildet, sondern höchstens einen kreissektor, das die ursprünglichste sprache nicht mittelpunkte, sondern an dem einen ende des gebietes liegt, tut nichts zur sache. Mir scheint auch das bild einer schiefen vom sanskrit zum keltischen in ununterbrochener linie geneigten eben nicht unpassend” (i. m., 27).

²⁸ A nyelvi szövetség, „Sprachbund”, első megfogalmazása TRUBETZKOYtól származik, aki 1928-ban a hágai nyelvészkongresszuson tartott előadásában említi (vö. R. JAKOBSON, Über die phonologischen Sprachbünde: Selected Writings I, 135.). Az indoeurópai nyelvek nem voltak — hanem lettek, ez TRUBETZKOY fő tétele az indoeurópai alapnyelvről kapcsolatban. Elképzelését a Cercle Linguistique de Prague előtt tartott előadásában fejtette ki bővebben, amely Gedanken über das Indogermanenproblem cím alatt 1939-ben a kopenhágai Acta Linguistica-ban jelent meg (81—89), majd 1962-ben orosz fordításban a Voproszű Jazükoznaniijában.

²⁹ PISANI szerint az „indoeurópai” nem más mint az izoglosszák közös hálója (Indogermanisch und Sanskrit, KZ XXVI, 45—47). PISANI a Linguistica generale e indoeuropea-ban kifejti, hogy az „alapnyelv” léte a legnagyobb mértékben kétes. R. G. KENT a Languageben (XXIV, 194—195) bírálva ezt a felfogást rámutat, hogy ez az elképzelés megszünteti a nyelvészet tudományos alapjait. B. BLOCH a folyóirat szerkesztője evvel kapcsolatban annak a véleményének ad kifejezést, hogy PISANI felfogása éppen a realiztikusabb és jobban felel meg a tényeknek. PISANI másutt (Parenté linguistique: Lingua III, 13) a nyelvek történeti viszonyát egy folyóhoz hasonlítja, melybe folyton más és más folyók, patakok torkolnak bele. Indoeurópairól csak abban az értelemben beszélhetünk, ahogy a Pórol, unilaterálisan, a forrástól az Adriáig. Monográfiát írt a nyelvi közösségről a magyar származású H. BECKER (Der Sprachbund, 1948), akinek érdeme, hogy felhívja a figyelmet a nyelvi közösség „finom szerkezetére” (Feinbau), s úgy látja, hogy a nyelvi közösségnek nem-rokon tagjai (pl. a német és a magyar) közelebb állnak egymáshoz, mint a távoli rokonok (pl. a német és a bolgár). BECKER felfogásában a Sprachbund dinamikus egység, ahol a tagok között — melyeket „mester” és „tanítvány”, központi és „szélre szorult” nyelvekre oszt fel — erőjáték (Kräftepiel) van. Sok új szempontot hozott a nyelvi közösség vizsgálatához R. JAKOBSON fentebb idézett cikkében a fonológiai nyelvi közösségekről és az euráziai nyelvi közösségről 1930-ban írott és 1931-ben megjelent (TUP, IV) cikkében (vö. R. JAKOBSON, Selected Writings I, 144—201).

³⁰ TOLSZTOV, Значение трудов И.В.Сталина по вопросам языкознания для развития советской этнографии; Сов. Этн. 1950 : 4, 15—23.

Az alapnyelv heterogén jellegéről vallott különböző nézetek egy kérdést azonban megkerülnek. A nyelv valaminek mindig folyamatos változata, annak ellenére, hogy mindig tartalmaz idegen, nem folyamatos elemeket. Az alapnyelv tehát a benne levő különféleség ellenére mégis valami fajta egyfésűség, csak akkor beszélhetünk alapnyelvről, ha abban a leggyakoribb elemek közösek. Az alapnyelv tehát nem homogén — homogén nyelv a valóságban nem létezik, s minél alacsonyabb egy társadalmi fejlődési fok, annál kevésbé — azonban a heterogén alapnyelv egységet képez. Ez az egység nem vezethető vissza egy még korábbi homogén korra, mert a nyelv korábbi stádiumaiban is heterogén volt. A heterogén nyelven belüli egység, a közös vonások azonban — egyes részrendszereikben — minden bizonnyal folyamatosan tovább is követhetők lennének, ha erre megfelelő forrásaink volnának.

A heterogén egység fogalma annyit jelent, hogy olyan egységgel van dolgunk, ahol az eltérések kevésbé jelentősek mint az egyezések. Ez az egység elvileg kétféleképpen jöhetett létre. Felfoghatjuk mint egy divergencia első lépését és mint egy konvergencia utolsó előtti állomását:

Az (1)-es formula azonban kiegészítésre szorul, mert feltételezi azt, hogy az A nyelvállapot homogén volt, és, hogy az A_1 és A_2 szétválása légüres térben jött létre. Egyik sem felel meg a valóságnak. Valójában A_1 és A_2 több tényezőből áll: A -ból átvett közös vonások, az A -ban már meglévő, eltérő vonások közül az egyik által átvett, a másik által átvett, mindkettő által átvett és mindkettő által kihagyott elemek, továbbá az új környezetből egymástól függetlenül átvett, vagy közösen átvett elemek. Ehhez hozzájönnek még a már szétvált A_1 és A_2 nyelvek egymásra gyakorolt hatása, továbbá a bennük lezajlott belső újítások. A (2)-es formula azt jelentené, hogy A_1 és A_2 nyelvekben több a közös, mint egyfelől az A_1 és X , másfelől az A_2 és Y között. Ez azonban azt is jelentené, hogy X és Y nyelvek egyaránt teljesen feladták nyelvtani rendszerük folyamatosságát. Ebben az esetben azonban nyelvváltásról kell beszélnünk. Nyelvváltás viszont két nyelv kölcsönhatása esetén csak akkor jöhet létre, ha legalább az egyik nyelv megtartja saját nyelvi folyamatosságát. Ezért a (2)-es formulát meg kell változtatnunk:

A (2)-es formulának ez a változata legfeljebb a heterogén elemek arányait tekintve különbözik az (1)-es formula módosított változatától.

A fentiek annyit jelentenek, hogy a konvergencia és a divergencia folyton jelenlevő, dialektikusan egymásba játszó folyamatai közül a divergenciát kell a relatíve fontosabbnak tartanunk, azzal a megjegyzéssel, hogy a divergens folyamatokat visszafelé követve, sosem juthatunk el egy homogén állapotig. Itt el kell szakadnunk a geometria adta hasonlat érvényességétől. Ha két rokon nyelvet időben visszafelé kísérünk, azok egymáshoz egyre hasonlóbbakká lesznek, egyre több közös elemet tartalmaznak. Ennyiben két össze-

tartó egyenesről beszélhetünk. Elérkezünk azonban egy ponthoz, amelyet a „heterogén egység” korának neveztünk. Ez az állapot nem vezethető vissza egy „homogén egységre”, vagyis a két összetartó egyenes nem alkot valahol egy azonos, homogén pontot.

A rokon nyelvek kérdései

Egy nyelv akkor leszármazottja egy másiknak, ha köztük — lényeges elemeiket tekintve — a folyamatosság fennáll. De egyben változás is szükséges. A XI. századi és a mai magyar nyelv egyaránt magyar nyelv. A magyar nyelv ott szűnik meg visszafelé — a szóhasználat szerint —, ahol még nem vált szét az ugor ág obi-ugorra és magyarra. Ez azonban csak megegyezés kérdése. Ahogy a Dunát a forrásától Dunának nevezzük, akármilyen is folyik belé, elvileg bármely ágat visszavezethetnénk az alapnyelvig, s a többi elágazásnak nevezhetnénk. Lényeges változást okozott-e az ugor nyelvben az obi-ugor kiválása, hogy a maradékot már nem nevezhetjük ugornak, hanem ősmagyaroknak? A kérdés csak látszólag akadémikus. Ha egy nyelvnek két folytatása van és mindkettővel folyamatos a kapcsolata, akkor mi a két irányú változás oka, melyik és milyen mértékben viszi tovább a közös alapnyelv sajátosságait? Míg az előbbieken az azonosság kérdéseit vizsgáltuk, most a különbözőség kérdéseit kutatjuk.

a) *A rokon nyelvek szétválásának okai.* Itt most nem a nyelvi változások általános okaival kívánunk foglalkozni,³¹ hanem azzal, hogy miért fejlődik az alapnyelv az egyik származéknyelv esetében így, a másik származéknyelv esetében úgy. Hiszen ez a rokon nyelvek létrejöttének a feltétele.

Az eltérő irányú változásnak külső és belső okai vannak. A külső okok között elsősorban a szubsztrátumot szokták említeni.³² Azt, hogy idegen nyelvi hatás okozhat bizonyos átalakulást a nyelvben, ma már nem lehet kétségbe vonni. Annak nincs nagyobb jelentősége, hogy szub-, szuper- vagy adsztrátumról beszélünk-e. Miben különbözik a kölcsönhatás a szubsztrátumtól? Szubsztrátumról akkor beszélünk, ha egy nyelv hatása közvetve érvényesül. Ha egy szó tükörfordítását alkalmazzák, ha egy genitívuszragot nem vesz át a nyelv, de egy vonzata átkerül, ha bizonyos hangokat tartalmazó szavakat egy nyelv nem vesz át vagy nem tart meg, de az idegen hangok megjelennek saját szavaiban, akkor szubsztrátumhatásról beszélünk, szemben a kölcsönhatással, mikor a nyelvbe ténylegesen bekerült elemek analógiás hatásukkal

³¹ A kérdés sokoldalú kifejtését magyarul l. HERMAN JÓZSEF, A nyelvi változás külső és belső tényezőinek kérdéséhez: ÁNyT V, 155—168; HUTTERER MIKLÓS, A nyelvi struktúra változásának problémája a nyelvészociológia tükrében; *uo.*, 169—187; FÓNAGY IVÁN, Hangváltakozás és hangváltozás; *ou.*, 123—153 és az ott idézett irodalom.

³² A szubsztrátumelmélet atyjának J. H. BREDSORFFOT (1790—1841) szokták tekinteni, aki Om Aarsagerne til Sprogens Forandringer c. 1821-ben megjelent művében foglalkozott először hasonló problémákkal (vö. NIELSEN, La théorie des substrats et la linguistique structurale: Acta Linguistica Havniae VII, 1—7). Hasonló gondolatok bukkannak fel DIEZnél (vö. bevezetését az Etimologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen-ban), SCHUCHARDTNÁL (Der Vokalismus des Vulgärlateins I, 1966, 86) és ASCOLLNÁL (Una lettera glottologica, 1881). Az irodalom bő áttekintését és a kérdés elméletének kifejtését l. V. BRÖNDALNÁL (Substrat et emprunt en roman et germanique, 1948, e művet Bröndal eredetileg 1917-ben írta). A legújabb irodalomhoz vö. még HALL, Pidgin and Creol Languages, 1966.

alakítják az átvevő nyelvet. A kétféle hatás lényege azonban ugyanaz: az átvevő nyelvben megszakad a folyamatosság, idegen hatás érvényesül, ugrás jön létre.

A szétváló nyelveket beszélők más-más területen élnek. Mi a szerepe a területi elkülönülésnek? A nyelvi változás egyöntetűségét a kölcsönös korrekció biztosítja. Ez egy dinamikus egyensúly keretében jön létre. Az egyes egyéni változatok a beszéd útján kerülnek egymással összeütközésbe és így korrigálják egymást. Az eredmény nem szükségszerűen az eredeti állapot fenntartása, hanem az erősebb energiájú mozgás irányába való párhuzamos változás. Ha azonban a területi és társadalmi kontaktus megszűnik, a kölcsönhatás is megszűnik, s az elszigetelt területek saját mozgásirányukat követik. Ez lehet párhuzamos a másik területével, és ekkor párhuzamos változásról beszélünk. De lehet eltérő. A földrajzi eltérés tehát csak annyiban játszik szerepet, amennyiben megszünteti egy belső összetartó faktor hatását. Valójában a faktor intenzitásának csökkenéséről van szó. Ez zérusig csökkenhet, de a földrajzi eltávolodás még nem jelenti szükségszerűen a kapcsolatok teljes megszakadását.

A szétválás külső okai mellett tehát a belső okok is szerepet játszhatnak, s a kettő között döntőnek azt kell tartanunk, amelyet a konkrét elemzés ilyenek kimutat. Általánosságban annyit mondhatunk, hogy a belső fejlődés okozta eltérések döntőbbek. Ugyanis, az egész nyelvi rendszer mozgásban lévén, s ennek a mozgásnak iránya lévén, az eltérés e két mozgás eltérő irányából adódik.

b) *A változás jellegének kérdése.* Feltehető a kérdés, hogy meddig beszéltek a latin nyelvet és mettől kezdve kezdték a franciát beszélni. MEILLET véleménye szerint az átmenetet sosem érzékelték a beszélők. Kétségtelen, hogy a nyelvi átmenetek igen finomak és bonyolultak, és minden periodizáció többé-kevésbé önkényes. Az alapnyelv és a rokon nyelvek viszonylatában azonban mégis felmerül a kérdés, mikor szűnik meg az alapnyelv és mikortól kezdve beszélhetünk rokon nyelvekről? Az alapnyelv nyelvjárásai különálló nyelvekké válnak, ezért a kérdés tulajdonképpen az, hogy meddig beszélhetünk nyelvjárásokról, és mikortól kell önálló nyelvekről beszélnünk. A nyelv és a nyelvjárások elválasztása az egyik legvitatottabb, s látszólag megoldhatatlan feladat. A legkülönbözőbb véleményeket idézhetnénk. Egyesek szerint minden rokon nyelv tulajdonképpen csak nyelvjárás, mások szerint a kölcsönös megérthetőség a döntő kritérium. Ismét mások területi, politikai kritériumok alapján kívánják eldönteni a kérdést.³³ SCHUCHARDT szivárványhasonlata³⁴ igen szemléletes. Zavarja viszont a megoldást, hogy tudjuk, hogy a nyelvjárásai izoglosszák határai nem esnek egybe egymással és a nyelvjárások határaival.

A magunk részéről afele hajlunk, hogy ezt a kérdést is a dinamikus nyelvszemlélet szemszögéből magyarázzuk. Az a beszélő közösség, melynél a nyelvi mozgás iránya döntő mértékben párhuzamos, nyelvi egységet alkot, egy nyelvet beszél. Valójában tehát a nyelv és nyelvjárás elhatárolásánál nem a nyelvi jelenségek, hanem a nyelvi jelenségek mozgásának azonossága, párhuzamossága a döntő. Ha minden nyelvi részmozgás párhuzamos, akkor homogén a nyelvi

³³ A nyelvjáráskutatás elméleti kérdéseinek kitűnő összefoglalását I. BENKÓ LORÁND, Magyar nyelvjárástörténet, 1957, 5–59.

³⁴ Ha Sziéfiától Észak-franciaországig gyalog mennénk, azt tapasztalnánk, hogy a szomszédos területek mindenütt megértik egymást. A vulgáris latin egységes fehér színét a szivárvány váltotta fel fokozatos átmeneteivel — írja (Brevier, 22).

egység — ez azonban természetesen nem lehetséges. Az eltérő nyelvek akkor jönnek létre, mikor a nyelvi változások vektora a beszélők különböző csoportjainál divergenssé válik. Ez a megállapítás csak az első pillantásra látszik triviálisnak, valójában nem ugyanaz mint amire eddig gondoltunk. Az eltérő nyelvállapot nem alapja a különálló nyelvnek, hanem maga is eredmény.

A szétvált nyelvekben is lehet — mint mondtuk — a többi nyelvvel párhuzamos fejlődés. Ezt konvergens fejlődésnek is szokták nevezni. Ez a fejlődés azonban sosem olyan lényeges, mint a divergens fejlődés. Ebben látjuk annak az okát, hogy a nyelvi fejlődésben miért fontosabb a divergencia, mint a konvergencia.

c) *A változás ütemének kérdése.* A változás ütemének kérdését különösen a glottokronológiai irányzat fejtegette. Az a tétel azonban tarthatatlan, hogy a változás üteme az alapszókincsben egyenletes. Ez ugyanis figyelmen kívül hagyja a nyelv társadalmi jellegét. Mint erre rámutattunk, a nyelvi változásnak belső és külső okai vannak. Nyilvánvaló, hogy a külső okok intenzitása történelmi körülményektől függően változhat. Egy nép leigázása, szorosabb gazdasági vagy kulturális kapcsolatok, vándorlás stb. nem egyenletesen jelentkeznek egy nép, egy beszélő közösség életében. De a belső mozgás sem egyenletes. A területi faktor megszűnése, vagy éppen erősödése kisebb vagy nagyobb teret ad a divergens belső mozgástendenciáknak. Ugyanez vonatkozhat a társadalom szerkezetére is. Egy uralkodó réteg által beszélt rétegnyelv, egyes csoportok által használt argo hatásának intenzitása függ e csoportok társadalmi helyzetétől, amely a történelmi feltételeknek megfelelően változhat. A kérdés tehát csak úgy vethető fel, hogy minden külső, az adott beszélő közösségen kívüli idegen vagy a közösségen belüli, de nyelven kívüli faktor azonossága mellett — elméleti esetben — azonos-e a változás üteme?

Nyilvánvaló, hogy a változás üteme nem azonos a rendszer minden részrendszerében. Vannak gyorsabban és lassabban változó részrendszerek. A változás üteme a részrendszer gyakoriságától függ: minél gyakoribb e részrendszer, annál lassabban megy végbe benne a változás. Ez abból következik, amit a gyakoriság stabilizáló jellegéről mondtunk. Azonos külső körülmények között tehát az alapszókincs lassabban változik. Mivel azonban a külső körülmények is változók, egy nagy mértékben változó alapszókincs lehet hosszú idő és viszonylag alacsony fokú külső hatás, vagy rövidebb idő és intenzívebb külső hatás eredménye. Ha ismerjük az időt, ki lehet számítani a külső hatást. Ha a külső hatást ki tudnánk számítani — ami természetesen lehetetlen —, ki tudnánk számítani az időt. Mivel azonban a glottokronológia a külső hatást állandónak veszi, nem kaphat reális eredményt az időre vonatkozóan.³⁵

A külső hatás és az idő szorzata tehát állandó.

d) *Változás és rendszerszerűség.* Miután két nyelv rokonságának lényegét a bennük levő leggyakoribb elemek rendszerszerű csoportjainak folyamatosságában látjuk, ki kell térnünk a rendszerszerűség kérdésére is.

A modern nyelvtudomány egyik legnagyobb vívmánya, hogy a nyelvet mint egész rendszert, mint struktúrát fogja fel. Tartozunk az igazságnak azzal, hogy az újgrammatikus iskola is dolgozott részrendszerekkel, „hangtörvényei” nem elszigetelt jelenségekre, hanem jelenségek rendszerére vonatkozott (gondoljunk például a Verner-törvényre). Másfelől a modern irányzatoknak sem sikerült a nyelvet mint a részrendszerek egészeként funkcionáló egységet be-

³⁵ L. FODOR, *The Rate of Linguistic Change*, 1965.

mutatniuk, az elvi megállapítások mellett a gyakorlat csak a részrendszerek elemzéséig jutott el. Mégis az elméleti követelmény és a szemlélet fontos új eredményeket hozott létre a részletkutatásokban.

A nyelvi rendszer sajátos, többszörösen strukturált egység. Hierarchikusan egymásra épülő részrendszerek (pl. bilabiális zárhang—zárhang—más-salhangzó—hang), párhuzamos rendszerek (pl. mássalhangzók—magánhangzók), egymást feltételező különböző szintű rendszerek (fonológia, morfológia), s ezek között fennálló rendszerszerű kapcsolatok (morfonológia) egysége, melyekben a horizontális rendszerek (fonológia, morfológia, szintakszis) és a vertikális rendszerek (nyelvjárások, rétegnyelvek stb.) egymásba épülnek. E bonyolult rendszerszerűség egyaránt érvényesül a forma és a funkció síkján. Más egy ragozási rendszer formai oldala (alaki sajátosságai) és funkcionális oldala, s két rendszer megegyezhet alakilag és eltérhet formailag (azonos ragok más-más funkcióban), vagy megegyezhet formailag és eltérhet alakilag (pl. azonos esetrendszer más-más alakú ragokkal).

Amikor a folyamatos változásról beszélünk, mindig egy-egy részrendszer azonosságát állítjuk más részrendszerek eltérései mellé. Ez természetesen azt jelenti, hogy egyrészt a változás mindig rendszerben zajlik le, másrészt, hogy a rendszer minden részrendszerének változása az egész rendszer változását vonja maga után. A nyelvi rendszer minden két tetszőleges időpont között mint egész változik meg — hiszen ha csak egy része is megváltozott, az egész viszonyai változtak meg, ugyanakkor a nyelvi rendszer sohasem változik meg úgy, hogy minden része megváltozzék. Minden állapotban van az előzővel azonos és az előzőtől eltérő, ez biztosítja a változás és az azonosság dialektikus egységét a folyamatosságot s végső fokon a nyelvi információközlés lehetőségét.

A részrendszerek jelentősége a változás és azonosság szempontjából nem egyforma. Vannak „fontosabb”, a nyelvi struktúra súlyát hordozó és vannak periférikus részrendszerek. A részrendszerek változásának lefolyása a nyelvtudomány egyik legizgalmasabb kérdése. Általánosságban annyit mondhatunk, hogy egy részrendszer alaki és funkcionális oldala nem változik meg egyszerre. Ha például egy ragozási rendszerben két rag hangtani változás következtében alakilag összeesik, a két ragfunkció hosszú ideig külön megmarad. Ha két rag funkciója egy nyelvi fejlődés következtében egybeesik, a két eredeti alak sokáig fennmarad mint variáns. A folyamatosságot a részrendszer egyik oldalának folyamatossága biztosítja.

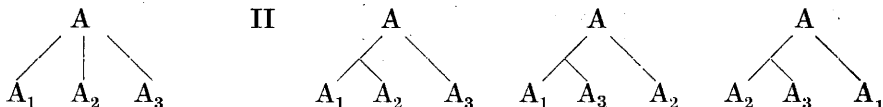
A nyelvi változások tehát rendszerben folynak le, s éppen ez a rendszerűség biztosítja a nyelvi változások folyamatosságát, vagyis a nyelvi mozgás főtípusának, a folyamatos változásnak érvényesülését. Természetesen ez a változás mikéntjéről ad felvilágosítást. A nyelvi változások folyamatosságának okát a nyelv funkciójában kell keresni, abban, hogy a nyelv információközlő funkciója csak a folyamatos nyelvváltozás esetén lehetséges.

e) *A leszármazási modell kérdése.* A leszármazási modellek kérdésével részletesen HOENIGSWALD³⁶ és GLEASON³⁷ foglalkozott. Szükségtelen elismétel-

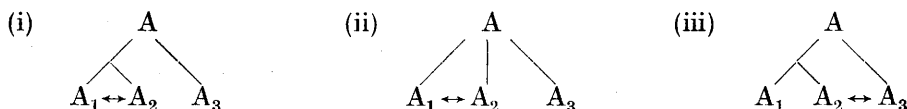
³⁶ Language Change and Linguistic Reconstruction, 1960.

³⁷ Genetic Relationship among Languages: Structure of Language and its Mathematical Aspects: Proceedings of Symposia in Applied Mathematics XII, 179—189.

nünk az általuk mondottakat, csak a tőlük eltérő álláspontomat ismertetném. Három nyelvnek valójában csak két leszármazási modellje van.

A II alatt felsorolt modellek lényegében azonosak, csak a nyelvek elnevezésében van különbség. A kérdés ott bonyolódik, hogy a már elvált nyelvek újabb kapcsolatba léphetnek, s közöttük többféle másodlagos kapcsolat alakulhat ki:

Bár már KRETSCHMER utalt rá, hogy a rokon nyelvek ősi egyezéseit igen nehéz elválasztani a korai kölcsönzésektől, a kérdés mégis lényeges, mert a rokon nyelvek sohasem válnak el egymástól úgy, hogy rögtön elszigetelődnek, hanem sokáig kapcsolatban maradnak, s esetleg újra kapcsolatba kerülnek. A leszármazási modellnek ezt tükröznie kell.

f) *A rokon nyelvek közti izoglosszák és kölcsönhatás.* Módszertani szempontból el kell választanunk azt az esetet, amikor az alapnyelven belül kialakult nyelvjárások még területileg érintkeznek és azt az esetet, amikor az önállóvá vált nyelvek érintkeznek. Az első esetben ugyanis a nyelvjárásokra jellemző izoglosszákkal kell számolnunk, olyan nyelvi jelenségekkel, melyeknek határai nem esnek egybe a nyelvjárások határaival. Olyan nyelvi rendszerek mozgásáról van szó, amelyeknek a nyelvjárások határai nem jelentenek gátat. A második esetben viszont már kölcsönhatásról kell beszélnünk, melyek elvileg ugyanúgy zajlanak le, mint az idegen nyelvi hatások.

Az eredeti egyezések és a rokon nyelvek között létrejövő kétfajta típusú másodlagos egyezések között bizonyos esetekben különbséget lehet tenni. Az izoglosszák mindig homogén területet zárnak be, míg az örökölt egyezések nem szükségszerűen. A nyelvi érintkezés hatására létrejött egyezések rendszerint két érintkező nyelvre korlátozódnak, az izoglosszák függetlenek a nyelvi egységektől, nem ölelik fel szükségszerűen egy-egy teljes nyelv területét, átterjedhetnek azonban több nyelv területére is. Számos esetben a változások belső kronológiája is segítséget nyújthat elválasztásukhoz, lehetséges azonban olyan eset is, amikor az egyezéseknek e három típusa nem választható el. Illusztrációként utalhatok BLOOMFIELD elemzésére az indoeurópai izoglosszák-kapcsolatban³⁸ vagy a magam kísérletére az őstörök hangtani izoglosszák rekonstruálására.³⁹

³⁸ Language, 316.

³⁹ Acta Orientalia Havniae, sajtó alatt. A Permanent International Altaistic Conference 1968-as ülésén tartott előadásomban arra mutattam rá, hogy a török hangtörténet számos tényének magyarázata ellentmondásokba ütközik, ha az altajisztikában máig általános családja elméletet fogadjuk el. E jelenségek az őstörök nyelvállapoton belüli izoglosszák világos képét rajzolják elénk. Ezek egyfelől támpontot adnak az őstörök nyelvjárások relatív helyének meghatározására, másfelől egyértelmű magyarázatot adnak eddig megoldatlan hangtörténeti kérdésekre.

Felmerül az az elméleti kérdés, hogy azonos feltételek mellett a rokon nyelvek egymásra nagyobb hatást tudnak-e gyakorolni mint az idegen nyelvek? A kérdés további vizsgálatra szorul, bár aligha lehet exakt összehasonlítást tenni. Elméleti szempontból valószínűnek látszik, hogy rokon nyelvek kölcsönhatása másképp zajlik le, de intenzitása nem térhet el lényegesen a nem-rokon nyelvekétől.

Ezzel tulajdonképpen állást foglaltunk a családfa kontra hullámelmélet vitájában, vagy pontosabban annak modern változataival kapcsolatban. BLOOMFIELDdal együtt az az álláspontunk, hogy a két elmélet együttesen közelíti meg az igazságot. Ha egy későbbi időpontban élő nyelvnek egy korábbi állapothoz való viszonyát vizsgáljuk, egyaránt figyelemmel kell kísérnünk azokat az elemeket, melyek az alapnyelvből származnak és azokat, melyek a rokon nyelvek között, azok korai érintkezése folytán másodlagosan jöttek létre.

A nyelvrokonság lényege tehát a nyelv sajátos mozgásviszonyaiból érthető meg.

RÓNA-TAS ANDRÁS

Some thoughts on genetic relationship of languages

Historical linguistics has no theory and this is the main reason why theoretical questions of genetic relationship are not elaborated in a sufficient manner. The author gives an outline of a dynamic linguistic theory in which language is a special form of motion. Motion is to be found both in the synchronic and diachronic aspects of language. The synchronic language is functioning in time, if information would be given out of time it would have not been perceivable. Language is the common vector of the actual motions of speech. The different motions in speech have directions and speed. The resultant of motions of the part-systems give the common motion of the whole structure of language. Language is generated by the social consciousness, though at the same time it is outside of it. The motion of language has continuous and discrete forms, from which the continuous ones are the more important. All the motions within the synchronic structure are equivalent from theoretical point of view but some of them result in historical changes and some do not, thus their importance for diachrony is not the same. The paper also deals with some questions of the transformational theory.

On the basis of the dynamic theory of language the author analyzes some problems of genetic relationship: the validity of the reconstruction of the protolanguages, the continuity among proto- and daughterlanguages, the homogeneity of protolanguages, the problems of the divergency in linguistic changes, the interrelation between change and structure, the models of descendance, the isoglosses among related language etc.

ANDRÁS RÓNA-TAS

